

یک وقف نامه از دو مسجد تاریخی

سید محسن حسینی^۱

چکیده

یکی از موقوفات مهم امیرحسن خان شیبانی حاکم طبس، وقف دو مسجد تاریخی در جنوب خراسان است. مقاله حاضر به معرفی وقفنامه این دو مسجد خواهد پرداخت.

کلیدواژه‌ها وقف نامه، مساجد، خراسان.

خاندان شیبانی از حاکمان محلی خراسان در دوران افشاریه، زندیه و قاجارند که حدود دو قرن بر طبس و برخی نواحی جنوب خراسان مانند فردوس (تون) و گناباد فرمانروایی داشته‌اند.

این طایفه که به عرب زنگویی نیز شهرت دارند، طایفه ای از عرب خزیمه هستند که در حدود سال ۱۵۰ق. به عنوان سپاهی برای سرکوب قیام های مردم خراسان و سیستان به ایران آمدند و در شهرهای جنوب خراسان به ویژه قاینات و طبس ساکن شدند. بر اساس شواهد تاریخی، حکمرانی این طایفه در طبس از زمان نادر شاه افشار آغاز شد و تا اوایل دوره ی پهلوی به صورت موروثی ادامه یافت. در این مدت، هشت تن از این خاندان بر فردوس، طبس و اطراف آن حکمرانی کردند.^۱

مشهورترین فرد از خاندان شیبانی، امیر محمدحسن خان ملقب به وکیل خراسان

۱. پژوهشگر بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.

پست الکترونیک: Smohessini81@yahoo.com

است. حکمرانی او با اواخر حکومت لطف علی خان زند و به حکومت رسیدن آقا محمد خان قاجار مقارن بود. لطف علی خان در ۱۲۰۶ق. به مدت دو ماه طبس را پناهگاه خویش قرار داد و مورد حمایت امیر محمد حسن خان قرار گرفت.^۲

امیر محمد حسن خان پس از به قدرت رسیدن آقا محمدخان قاجار مورد توجه او واقع شد و خان قاجار را در حمله به قندهار همراهی کرد. او در زمان فتح علی شاه نیز به همراه حسن علی میرزا شجاع السلطنه در ۱۲۳۲ق. در سرکوبی فیروزالدین میرزا و فتح هرات شرکت داشت. بعد از آن نیز در ۱۲۳۳ق. به خواست فتح علی شاه به همراهی امیر علم خان، شاه محمود را در لشکرکشی به هرات یاری کرد.^۳

امیر محمد حسن خان مردی میانه رو، خیر و صلح جو بود. از او آثار عمرانی زیادی بر جای مانده و از جمله اقدامات او خرید و بازسازی قلعه‌ی قدیمی مشهور به «ارگ طبس» و احداث باغ گلشن است. هم چنین از اقدامات عام‌المنفعه‌ی او این بود که در دو مرحله در سال‌های ۱۲۱۸ و ۱۲۳۴ق. اموال بسیاری را در طبس، فردوس و گناباد وقف کرد که اکنون به موقوفات میر حسن خانی مشهور است. وی در زمانی که به همراه والی خراسان به سوی هرات در حرکت بود، در ۱۲۳۵ق. در تربت جام درگذشت و جنازه‌اش به مشهد حمل و در حرم رضوی به خاک سپرده شد.^۴

وقف‌نامه‌ای که در پی می‌آید، یکی از موقوفات مهم میر حسن خان است. موضوع وقف، دو مسجد تاریخی در جنوب خراسان است: مسجد ارگ فردوس (تون) و مسجد ارگ جویمند در گناباد که هر دو به وسیله‌ی واقف ساخته شده است. متأسفانه هر دو بنا در زمین لرزه‌ی سال ۱۳۴۷ ش. از میان رفته است.

رقبات وقف دو مزرعه است به نام‌های بخ‌شور در فردوس و علی‌آباد در جویمند که وقف است بر خادم، معلم، مؤذن، تعمیرات و ملزومات دو مسجد پیش گفته.

تاریخ وقف‌نامه ۱۲۲۴ق. است. متأسفانه وقف‌نامه‌ی اصلی از میان رفته و نسخه‌ای که در این جا شناسانده می‌شود، سوادی است مصدق از وقف‌نامه‌ی اصلی که در ۱۲۹۳ق. تهیه شده و هم اکنون در اداره‌ی اوقاف شهرستان فردوس موجود است.

[متن وقف‌نامه]

بسم الله الرحمن الرحيم، هو الواقف علی الضمائر المطلع علی السرائر /
 حاج الخوانین الخواص العظام افتخار الاعراب و الاعجام، امیر محمد حسن خان خلف

السلطان العادل الشهيد السعيد امير عليمردان خان عرب زنگویی، لازال ذاته الشريف محفوفاً بالاقبال و الكرامة و ما برح زوجه لمبرور مشحونا/ من فيض عناية الله في دار المقامة وقف مؤبّد شرعی و حبس مخلد ملی نمود قربة الى الله و طلباً لمرضاته همگی و تمامی املاک و عقارات مفصله ذیل را براین موجب بر مصارف مقررہ كما سیأتی

[لف] املاک مزرعه بخ شور از بلده تون عن اراضی و میاه.

[۱] مشاء مزرعه مزبوره یک طاقه

[۲] تفصیل بند معدن ایتباعی ورثه مرحوم ملا محمد اکبر طاب تراها از ابتدای بند

سی جریب.

[۳] تفصیل ایتباعی ورثه حاجی میرزا کاظم و میرزا عبدالکریم در سمت جنوب

دروازه سرخ کوه چهارده جریب، شرقی به خندق ارگ و نهر، غربی به قبرستان [و راه؟]، شمال به ملک ورثه غفار، جنوب به ملک سرکار.

[۴] تفصیل ایتباعی حاجی ابراهیم تونی دو جریب، شرقی به خندق ارگ، غربی به

راه عام، شمال به اراضی فوق، جنوب به ملک ملا ابراهیم ملا نجف.

[ب] املاک مزرعه علیاباد جویمند عن میاه و اراضی:

[۱] میاه مزرعه مزبوره که مدارآن بر دوازده سهم است و هر سهمی یک صد و

هفتاد و یک فنجان یک سهم، موجودی ۱۲۶ فنجان، تتمه بعد ایتباع خواهد شد، ۴۴ فنجان.

[۲] و به تفصیل قطعه محوطه مشهور به محوطه مؤمن مقری سی.

[۳] قطعه‌ی ایتباعی محمدعلی بیک سابقی ۴۰ من.

[۴] قطعه‌ی ایتباعی آقا محمد آقا رضا ۸ من.

[۵] قطعه‌ی دردرب باغ فرح آباد ۳۰ [من].

[۶] قطعه‌ی در پشت باغ حاجی محمد قوجدی ۴۰ [من].

[۷] قطعه‌ی بوستان ایتباعی حاجی محمدباقر جویمندی ۵۰ من.

[۸] قطعه‌ی مشهور به باغ ابوتراب ۳۰ [من].

[۹] قطعه‌ی در پشت باغ حاجی فتح علی سابقی ۵۰ [من].

که هر ساله ما دارةالدنیاء^۵ بعد از وضع وجوهات دیوانی و عوارضات سلطانی و

اخراجات دهقانی از حاصل منافع هر یک / مبلغ هفت تومان تبریزی خراسانی که از هر دو مبلغ چهارده تومان تبریزی بوده باشد، متولی شرعی در مصارف مقرر خرج و صرف می‌نموده باشد و آن چه اضافه باشد، مختص و مباح متولی خواهد بود و مصارف مقرر بر این موجب است.

مصارف که از برای هفت تومان حاصل و منافع [نخ شور] معین است. وظیفه: یک نفر پیش نماز ظاهر الصلاح و العداله که در مسجد ارگ تون که از خیرات واقف است، اقامه می‌نموده باشد، یک تومان و پنج هزار دینار. وظیفه یک نفر معلم که در جنب مسجد مزبور به تعلیم اطفال مسلمانان قیام می‌نموده باشد، یک تومان و پنج هزار دینار.

وظیفه خادم و مؤذن مسجد مزبور، دو تومان و پنج هزار دینار. وظیفه: به جهت اخراجات روشنایی مسجد و تعمیرات انبار و آب کردن آن که آن نیز از بناهای واقف است، در ارگ مزبور و تعمیر مسجد و فرش و جاروب و دلو و رسن و چرخ و غیره که به مسجد اختصاص دارد، یک تومان و پنج قران.

مصارف که از برای هفت تومان حاصل و منافع علیاباد مقرر است. وظیفه: امام ظاهر الصلاح والعداله که در مسجد ارگ قریه جویمند که از بناهای واقف است اقامه می‌نموده باشد، یک تومان و پنج قران. وظیفه‌ی معلم که در مکتب خانه^۶ جنب مسجد تعلیم اطفال مسلمانان می‌داده باشد، یک تومان و پنج قران.

وظیفه: حمامی و دلاک حمام قریه مزبوره که از بناهای واقف است، یک تومان. وظیفه خادم و مؤذن مسجد مزبور، دو تومان.

اخراجات: روشنایی و تعمیر مسجد از مرمت و فرش و جاروب و سایر اسباب ضروریه [ی] مسجد و تعمیر آب انبار قریه [ی] مزبوره که از خیرات واقف است یک تومان. مقرر آن که همه ساله به قرار مسطور، مبلغ مزبور را از هر یک در مصارف مقرر مصروف و عنان/ عنایت را به رونق و آبادی آن‌ها معطوف داشته، در تداخل مصارف و کم و زیاد وظیفه ارباب و ظایف هرگاه/ مقتضی مصلحتی یا یکی ضرورتر از دیگری به جهتی باشد، متولیان آن مأذون و مختارند و هم چنین عزل و نصب هر یک منوط به رأی متولی خواهد بود و خرج تنقیه [ی] قنوت و آبادانی املاک هر گاه مقتضی مصلحتی و حکمتی باشد نیز/ بسته به رأی متولی خواهد بود و هرگاه منافع املاک مزبوره هر یک از

مبلغ معینه [ی] آن کسر نماید، متولی مختار خواهد بود که به طریق توزیع از هر یک به قدر الحصه کم نماید یا این که هر کدام را که ضرورتی/ به آن نباشد، بالمرة موقوف سازد و تولیت آن مادام الحیات به واقف معظم الیه و بعد از آن به اکبر و ارشد اولاد ذکور واقف است، ما توالدوا و تناسلوا بطناً بعد بطن و نسلاً بعد نسل و عقباً/ بعد عقب و چنانچه ایشان العیاذ بالله الی ان یثرب الله للارض و من علیها و هرگاه اولاد ذکور واقف العیاذ بالله منقرض شوند، تولیت آن با اولاد اناث اعنی اکبر و ارشد ذکور ایشان خواهد بود عقباً/ بعد عقب و چنانچه ایشان نیز العیاذ بالله منقرض شوند، با اعلم و اعدل اقرب ناس سوی واقف و چنانچه ایشان نیز منقرض شوند، به اعدل و اصلح اعراب زنگویی که در طبس و حوالی آن باشند و چنانچه/ ایشان هم منقرض شوند، به اعلم و اصلح و اتقای اهل طبس خواهد بود مادام الدهر به قیاد واقف معظم الیه بعد از اجرای صیغه شرعیه علی قانون الشرع الشریف به موقوف علیهم واگذاشت و تولیة در اهتمام امر آن/ قیام نمود، فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه مع الذین یبدلونه ان الله سمیع علیم. و تغییر دهنده، موجب سخط پروردگار و خداوند قهار و مواخذ در روزشمار خواهد بود، و ان ذالک فی تاریخ خامس عشر من شهر رجب المرجب ۱۲۲۴.

[مهر:] محمدابراهیم ابن حسین، ۱۲۸۶.

[سجلات]

[۱] محل مهر بندگان سلیمان نشان جنت مکان وکیل الدوله امیر محمد حسن خانان طاب ثراه. ذا مع اصله سیان کانهما فرساً رهان محل مهر مرحوم ملا عبدالله

[۲] ذا مع اصله الممهور علیه به خطی و ختمی سیان، کانهما فرساً رهان، حرره العبد المذنب ابن حاجی عبدالواحد الطبسی. محل مهر آخوند آقا ملا محمدرفع.

[۳] نظر به این که چون رعایت و تقویت امیر اوقات/ همواره واجب و لازم است و باید امورات موقوفه حسب القرار/ واقف خلد موافق [ناخوانا] به مردمان متقی پرهیزکار محول می شده باشد.

لهذا سرکار عظمت و شوکت ملاذ بندگان عالی، افتخار الحاج و العمار، حاجی امیر محمد ابراهیم خانان، متولی شرعی موقوفه، مداخل و منافع یک طاقه مزرعه بخشور که عبارت/ از هفت تومان خراسانی می باشد، که مرحوم جنت مکان واقف خلد، موافق/ مصارفی معین فرموده اند، به قراری که در متن مرقوم است، محول و مرجوع فرمودند،/

به جناب فضایل مآب، علامی، فهامی، وحید العصری، آخوند ملا محمد حسین تونی/ که از هذه السنه و ما بعدها همه ساله مبلغ هفت تومان خراسانی از مستأجرین/ مزرعه بخشور دریافت می‌نموده باشند، و به مصارف مقرر معینه [ناخوانا] بوده باشد/ و مستأجرین مزرعه بخشور، همه ساله مبلغ مزبور را به جناب آخوند بدهند/ و قبض از ایشان بگیرند که به خرج محاسبه شما ممضی خواهد بود،/ زیاده نگارش لازم نیست،/ فی شهر ذی قعدہ ۱۲۹۳ [مهر مربع شکل:] محمدابراهیم ابن حسین، ۱۲۸۶.

[۴] نور چشم مکرم مهربان آقای الله قلی خان را اعلام می‌دارد که از قراری که در فوق/ مرقوم است، سالی مبلغ هفت تومان خراسانی از مستأجرین مزرعه بیخ شور همه ساله بگیرند/ و تسلیم جناب معلی القاب وحید العصری آخوند ملا محمدحسین زید فضلہ نمایند که به مصارف مقرر معینه برسانند/ و قبض رسید از ایشان دریافت نموده، به جهت این بنده اقل دهند،/ زیاده نگارش لازم نیست. والسلام، فی غره شهر ربیع الثانی ۱۲۹۴/ [مهر مربع شکل:] محمدابراهیم ابن حسین، ۱۲۸۶.

پنوت‌ها

- ۱- محمدرضا قصابیان، «نگاهی به سلسله نسب و شجره بنی شیبیان»، پیام بهارستان، ش ۶، زمستان ۱۳۸۸، ص ۹۰۳؛ سید علی میرنیا، ایل‌ها و طایفه‌های عشایری خراسان، مؤسسه نسل دانش، تهران، ۱۳۶۹، ص ۱۵۴.
- ۲- میرزا محمد کاظمینی، دانش‌نامه ی مشاهیر یزد، بنیاد فرهنگی پژوهشی ریحانه الرسول، یزد، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۹۹۸.
- ۳- مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، انتشارات زوار، تهران، ۱۳۶۳، ص ۳۴۱.
- ۴- کاظمینی، همان ص ۹۹۸؛ غلام رضا جلالی و دیگران، مشاهیر مدفون در حرم رضوی، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۸۷، ج ۴، صص ۲۸۷-۲۸۸.
- ۵- اصل: مادارالدنیا.
- ۶- اصل: خوانه.

